

NÉMETH TIBOR

Az „én” arcai

Egyéni és közösségi gyógyítás Kanadában

KITEKINTÉS

A betegségről és gyógyulásról attól függően gondolkoznak különböző kultúrákban eltérő módon – azaz diagnosztizálják és gyógyítják más- és másképp a kórokat (ld. *Raikhel és Bemme*, 2016, 151-175. o.) –, hogy melyikben hogyan értelmezik a változó tartalmat jelölő erkölcsi és jogi kategóriát, a *személyt*. A személyről alkotott elképzeléseink olyan etnopszichológiai fogalmakban gyökereznek, melyek befolyással vannak arra, hogy hogyan értékeljük érzéseinket és gondolatainkat, miképp vélekedünk a nemi szerepekről vagy a személyiségfejlődés módjáról, hogyan tekintünk betegségeinkre, vagy hogy mi-
ben látjuk egészségünk visszaszerzésének lehetőségét (*Kirmayer*, 2012, 155. o.).

A személynek a fehér észak-amerikaiakra általában jellemző „nyugati típusú” értelmezése¹ énközpontú modell, mely a függetlenséget, az önrendelkezést, az önálló sorsépítést és az önmegvalósítást tekinti

az egyén elsődrendű céljainak (*Adeponle, Whitley és Kirmayer*, 2012, 117. o.). Noha a másokról való gondoskodás az egyén tervei között szerepelhet, ahhoz, hogy szabadsága kiteljesedhessék, a közösség kényszerítő erejének a lehető legkisebbnek kell lennie. Bár az énközpontú személyértelmezés az évszázadok során jelentős változásokon

ment keresztül – az Isten előtt színt vallani kénytelen emberrel szemben támasztott, erkölcsi feddhetetlenséget és jellemelőt követelő puritán eszménytől – a mobilitásával

a gyógyulásról szóló narratívák az egyén erőfeszítéseit és személyes sikereit hangsúlyozzák

sával jellemezhető személy neoliberalista értelmezéséig² –, az alapértékek azonban, melyek az egyént a csoport fölé helyezik, mindvégig változatlanok maradtak. Ebben az értelmezési keretben a betegség legyőzése a személy arra való képessége, hogy meghatározza és teljesítse saját célkitűzéseit; a gyógyulásról szóló narratívák az egyén erőfeszítéseit és személyes sikereit hangsúlyozzák.

¹ A modell egyik első megjelenítője F. J. Turner amerikai történész volt. Ezzel kapcsolatban lásd Frederick Jackson Turner (1893): *The Significance of the Frontier in American History*. Letöltés: <http://nationalhumanitiescenter.org/pds/gilded/empire/text1/turner.pdf>. (2016. 09. 15.)

² Ebben az értelmezésben a személy fejlődése a gyermekkori, gondoskodó személyhez fűződő függelmi viszonytól az önállóság megszerzéséig terjed (a nyugati típusú pszichiátria a túlzott függelmezt rendellenességnek tetelezi, bár a nemi szerepek szerint eltérő fejlődési formákkal számol). Lásd ezzel kapcsolatban: Bellah, R.N., Madsen, R., Sullivan, W. M. és Mtsai (1985): *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. University of California Press, Berkeley.

A nyugati típusú személyértelmezéssel szemben az őslakos népekre jellemző *közösségközpontú* modellt a családhoz, törzshöz, közösséghez tartozást tekinti a felnőtt személy legfontosabb jellemzőinek – az egyén sikerét nem önérdekeinek teljesítése, hanem a másokhoz való kapcsolataiban megélt közösségszolgálat mértéke adja. A közösségközpontú kultúrákban a gyógyítás az egyént jellemzően közösségi létében erősíti meg, családi és társadalmi kapcsolatait igyekszik megjavítani. A gyógyításra irányuló kísérletek a közösséghez tartozás fontosságát hangsúlyozzák, a kapcsolati háló megerősítését szorgalmazzák, a közösség jólétének biztosításához való hozzájárulást segítik. A gyógyulásról szóló narratívák jellemzően a közösség tagjainak szerepét domborítják ki.

A személyt értelmező különböző modellek ideáltipikus keretek, melyek csak elméletben léteznek vegytiszta formában. A gyakorlatban a személyfogalom tartalma minden közösségben a különféle értelmezési horizontok eredőjeképpen számos különféle értelmezést nyer. Manapság a kanadai őslakosok döntően nagy része számára azonban a közösségközpontú személyértelmezés az általánosan elfogadott – az önértelmezés, az ön- és közösségépítés, valamint a gyógyulás lehetősége számukra egyaránt a gyarmatosítás, a kulturális elnyomás és erőltetett asszimiláció megnyomorító örökségétől való szabadulással kapcsolódott össze.

a nyugati típusú személyértelmezéssel szemben az őslakos népekre jellemző közösségközpontú modell a családhoz, törzshöz, közösséghez tartozást tekinti a felnőtt személy legfontosabb jellemzőinek

a gyógyulás lehetősége számukra egyaránt a gyarmatosítás, a kulturális elnyomás és erőltetett asszimiláció megnyomorító örökségétől való szabadulással kapcsolódott össze

Az én- és a közösségcentrikus gondolkodásmód szembeállítása az 1980-as évekre az interkulturális lélektan egyik alapmodellje lett (*Adeponle* és mtsai,

2012, 118. o.), de a két paradigma ellenpontoszerű értelmezését hamarosan egyre többen kezdték kifogásolni, arra hivatkozva, hogy az túlságosan leegyszerűsített képet fest, mert figyelmen kívül hagyja az egyes csoportokon belül meglévő egyéni különbségeket (*Berry, Segall és Kagitçibasi*, 1997, 58-63. o.). A „személyt” értel-

mező további elméletek megalkotása finomabbra hangolta a fogalom értelmezését – mára a kanadai őslakosokkal kapcsolatban általában két további én-modellt használnak a társadalomtudósok: az *ökocentrikus* én a természeti környezettel való kapcsolataikra, a *kozmosz-központú* én szellemekkel és szellemi lényekkel való kapcsolataikra helyezi a hangsúlyt (*Kirmayer*, 2007, 232-257. o.).

Az ökokentrikus én az egyén sorsát az életét közvetlenül alakító fizikai környezethez köti (*Gone és Kirmayer*, 2010, 72-96. o.). A vadászó kultúrában működő gyógyító személy számára a segítő erő (mely lehetővé teszi számára, hogy helyreállítsa az egyensúlyt a megbomlott egészségű ember és a természet között) jellemzően állati „személyektől” érkezik; a földművelő népek gyógyítóinak pedig általában növények a segítőik. A gyógyulásról szóló narratívákban az egészség visszaszerzése sem az állati, sem a növényi segítőkkel

gyógyító számára nem egyéni teljesítmény, hanem olyan, nem-emberforma lényektől kapott ajándék, akikkel a jó kapcsolat fenntartása a gyógyítás záloga.

A kozmosz-központi modellben a gyógyító gyakorlatok arra irányulnak, hogy megzabolázzák azokat a rossz erőket, melyek megzavarták a természet rendjét, és így betegséget teremtettek – a helyreállítást nem feltétlenül a beteg ember dolga, mások is kiesdekelhetik számára a világformáló erők kiengesztelődését. A gyógyulásról szóló narratívák a kozmikus hatalmak megbocsátásáról szólnak.

„A megroppant egészség [...] az őslakos népek kulturális önazonossága ellen elkövetett támadás eredménye. A megroppant egészség tüneteit kezelni [...] nem több mint sebtapasz-szintű megoldás, mely a bajok valódi okait, a gyarmatosításból származó és önazonosság szétmarásából eredő nyomorúságot nem érinti. Ha eljutunk arra a felismerésre, hogy az őslakosok kulturális identitása ellen vívott támadás rendkívül nagy szerepet játszott nem pusztán abban, hogy ők ma ilyen egyéjségi állapotban vannak, hanem abban is, hogy közösségi lelkületük összeroppant, akkor a valódi gyógyító tevékenység immár nem mulaszthatja el, hogy újjá ne építse az őslakosok egyéni és kollektív azonosság-tudatát.” (Lavalée és Poole írását idézi *Adeponle* és mtsai, 2012, 123. o.)

Az őslakos hagyományokat hivatászerűen tanítók (a tiszteletreméltó öregek) úgy

mondják, hogy az ember nemcsak a saját életét éli, hanem cselekedeteivel, döntéseivel hatással van utódai sorsára is.³ Ez a folyamat a múltban is így zajlott: a mai generációk előtt élő nemzedékek tapasztalatai a maiak életében is kimutathatóak (*Younging*, 2008, 327. o.).

A mai Kanadában élő őslakos népek az európai gyarmatosító hatalmaktól évszázadokon

keresztül hátrányos megkülönböztetést voltak kénytelenek elviselni. A gyarmatosító struktúra politikai céljainak elérésére biológiai fegyver is rendelkezésre állt – a behordott betegségek (a fekete himlő, kanyaró, influenza, diftéria, tífusz, kolera, skarlát, szamárköhögés, bárányhimlő és malária) az őslakosság legalább 90 százalékaival végeztek (*Wesley-Esquimaux és Smolewski*, 2004, 11-27. o.). A gyarmatosítás a nemzetállamok kialakulásával sem ért véget, a helyi életformák megsemmisítése a kényszerű kitelepítésekkel, a rezervátumok kialakításával tovább folytatódott. Az őslakos kultúrák felszámolására irányuló rasszista és diszkriminatív kísérletek magyarázatul a „primitív”, „vadállati sorban élő” és „civilizálatlan” őslakosok kényszerű felzárkóztatásának eszméje szolgált – arra hivatkozva, hogy azok a demokratikus társadalomban fejletlenségük miatt egyébként képtelenek lesznek majd részt venni, segítségre van szükségük. Ezért kell civilizálni és asszimilálni különösen gyermekeiket: elválasztva őket szüleiktől, pallérozott brit polgárokat kell nevelni belőlük, akik úgy beszélnek, gondolkodnak és cselekednek, ahogy az egy alattvalótól elvárható. 1879-

az őslakos szülők
azért voltak az állam
szempontjából
„alkalmatlanok”, mert
képtelenek lettek volna
gyermekeiket európai
értékek mentén tanítani és
nevelni

³ Ezzel kapcsolatban lásd: *Németh*, 2013.

től száz éven keresztül állami fenntartású egyházi intézményekben oktatták-nevelték az ifjú őslakos nemzedéket – százezernél is több gyermeket szakítva el szüleiktől, tépve ki közösségeikből. Az őslakos szülők azért voltak az állam szempontjából „alkalmatlanok”, mert képtelenek lettek volna gyermekeiket európai értékek mentén tanítani és nevelni. A bentlakásos iskolák nem pusztán a gyermekek tízezreire voltak rendkívül károsak, mivel lehetetlenné tették, hogy a családok és a törzsek hagyományait továbbadva fenntarthatassák kulturális

önazonosságukat, hanem a közösségek számára is. Az 1960-as évektől kezdve a gyermekjóléti szolgálatok növekvő befolyására őslakos gyermekek ezreit emelték ki családjukból és adtak örökbe fehér családokhoz vagy helyeztek felügyelet

alá (*Sinclair*, 2007, 65-82. o.). Az évtized végére az állami gondozott gyermekek harmada őslakos volt (tíz évvel korábban még mindössze egy százaléku) (*Kirmayer* és *Valaskakis*, 2008, 10. o.). A gyakran elszenvedett bántalmazás, a nemi erőszak, az érzelmi sivárság, a kábítószer-függőség, az öngyilkossági kísérletek rendszeresen visszatérő témák emlékezéseikben (*Sinclair*, 2007, 65-82. o.).

A gyarmatosítás során az egyén önmagától való elidegenedése folyamatosan történt (*Rice* és *Snyder*, 2008, 55. o.). Kezdetben a gyarmatosító rendszer jelenlétének észlelése még csak állandó belső feszültséget okozott, de a környezetétől már elidegenedett egyén érzelmi szempontból hamarosan teljesen bezárkózott, lénye bábállapotba zsugorodott, hogy képes legyen elviselni

annak fájdalmát, hogy ősei módjára nem tud gondoskodni családjáról, s nem tudja megvédeni őket a világtól és attól a számára is idegen lénytől, akivé ő maga lett. Ezután a számára ellenőrizhetetlen eredetű düh, amely benne élt, családja és származási közösségének tagjai ellen irányult, főleg azok ellen, akiknek sikerült őseik hagyományából valamit megőrizniük. Ekkorra a kulturális szempontból valaha egységben élő, utóbb gyarmatosított közösség már végtelen számú, egymást és magát gyűlölő, mindentől iszonyodó mikrosejtre esett

szét.⁴ Az elidegenedésből történő gyógyulás (mely akkor kezdődhet, mikor az egyén fölfedezi, értelmi és tudatosítja, hogy ő és közössége a gyarmatosított népek örökségét nyögi) a bennszülött kultúrában való érzelmi

és tudatos lehorgonyzás után érhető el, feltéve, hogy az egyénnek önemésztő dühét személyépítő erővé sikerül szublimálnia.

A gyarmatosítás a mai Kanadában ugyanazzal a módszerrel marta szét a helyi kultúrákat, mint a brit birodalom sok más helyén is. Miután a gyarmatosítók intézményei – az egyházak, a betegellátó szolgálat és a jogrendszer – széttronsolták az őshonos kultúra kifejezési formáit (hitüket kigúnyolták, gyógyítóikat kuruzslónak bélyegezték, vallásgyakorlatuk elemeit törvényen kívül helyezték), a gyarmatosítók a bennszülött kultúrához tartozó bizonyos tárgyakat (mint a néphagyomány elemeit) az elfogadható rangjára emelték és beépítették a gyarmati kultúrába (*Archibald*, 2006, IV. o.), végképpen összezavarva ezzel az őslakosok öntudatát és közösségi emlékezetét (*Rice* és *Snyder*, 2008, 55. o.).

hitüket kigúnyolták,
gyógyítóikat
kuruzslónak bélyegezték,
vallásgyakorlatuk elemeit
törvényen kívül helyezték

⁴ Lásd ezzel kapcsolatban: *Ross*, 2008, 150. o.

Attól fogva, hogy a meghódított népek őseik hagyományairól gyarmatosítók értelmezésében kezdtek gondolkodni, s hajlandóvá lettek saját helyüket és szerepüket a többségi társadalom rájuk vonatkozó elvárásai alapján kijelölni, önazonosságuk e kiárusításának következményei lassan kifejtették romboló hatásukat. Ennek egy része látható formában (betegségekől és öngyilkosságból eredő halál, anyanyelvük és hagyományaik pusztulása, földjeik elvesztése), másik része láthatatlan formában (belső bizonytalanság és gyűlölet mindennel szemben, ami benszülött múltjukra emlékezteti őket) élt tovább. A ma őket történelmileg fel nem dolgozott fájdalom jellemzi, melyről leggyakrabban a depresszió, az öngyilkossági készletés, az önromboló életvezetési gyakorlat, az önbecsülés alacsony foka, a düh és az érzelmek azonosítására és kifejezésére való képtelenség árulkodik. Társadalmi kirekesztettségüket fokozza a szegénységük, a siralmas gazdasági és egészségi állapotuk és a velük szemben táplált előítéletek.

Nem csoda hát, hogy a kanadai őslakosok nem csupán betegek, de az állami törvényekkel is meggyűlt a bajuk,⁵ pedig őseik kultúrája olyan magatartásmintákat foglal magában, melyek szöges ellentétei a kanadai büntetőjoggal szankcionálható életvezetési normáknak.⁶ Amennyiben az egyén belátja e minták számára előnyös voltát, úgy életvezetési modelljeit is képes megváltoztatni – ez pedig őslakos-lelkisége

föl- vagy újjáépítésének kezdete lehet számára. Ha saját helyzetét az őslakos népek ellen több évszázadon át folytatott elnyomó, a többségi társadalomba olvasztást célzó kormánypolitikával összefüggésben szemléli és elkötelezi magát a megújításra, úgy nagyobb esély nyílik arra, hogy irányt találjon a gyógyulás felé vezető úton. Ha a gyógyulásra eltökélt egyén döntését a közösség elfogadja, és személyépítésében őt támogatja, az további lendületet adhat számára, hogy érzelmi és kognitív szinten is újraértelmezze egyéni vágyait és közösségben betöltött szerepét.

„A tiszteletreméltó idősök nem személyiségzavart, hanem tisztelet hiányt emlegetnek, nem skizofréniáról beszélnek, hanem haszontalan orvosságokról.” (Waldram, 1997, 214. o.) Az őslakos kultúrájára érzékenyítő tanítók azon igyekeznek, hogy újra kapcsolatba hozzák az egyént közösségi, kozmosz-központú és ököcentrikus énjével, közösségi hagyományaival és spirituális gyökereivel – személyt és közösséget egyszerre gyógyítva. A gyógyulást a tünetek megszűnése nem feltétlenül kell, hogy kísérje, de eléréséhez paradigmaváltásra feltétlenül szükség van azzal kapcsolatban, ahogy az egyén a betegségét értelmezi (így lehet terápiás hatása az őslakos hagyományba emelődésnek, így segítheti az egyént és a közösséget megszenvedett múltja). Hogy a szemléletváltás sikerüljön fog-e, attól függ, hogy melyik tükörbe néz, aki saját arcára kíváncsi.

az ősök kultúrájára érzékenyítő tanítók azon igyekeznek, hogy újra kapcsolatba hozzák az egyént közösségi, kozmosz-központú és ököcentrikus énjével, közösségi hagyományaival és spirituális gyökereivel

⁵ A börtönökben fogvatartott őslakos személyek össznépszerűséghez viszonyított, folyamatosan növekvő arányszáma már a 25%-ot is meghaladja. Lásd ezzel kapcsolatban: <http://www.cbc.ca/news/aboriginal/aboriginal-inmates-1.3403647> (2016. 04. 24.).

⁶ Lásd ezzel kapcsolatban: Németh Tibor (2016): Ítélokörök Kanadában. Új Forrás, 48. 4. sz. 25-31.

IRODALOM

- Adeponle, A., Whitley, R. és Kirmayer, L. (2012): Cultural contexts and constructions of recovery. In: Rudnick, A.: *Recovery of People with Mental Illness: Philosophical and Related Perspectives*. OUP, Oxford.
- Archibald, L. (2006): *Decolonization and Healing: Indigenous Experiences in the United States, New Zealand, Australia and Greenland*. The Aboriginal Healing Foundation Research Series. Aboriginal Healing Foundation, Ottawa, Ontario.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M. és mtai (1985): *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American life*. University of California Press, Berkeley.
- Berry, J. W., Segall, M. H. és Kagitçibasi, C. (1997): *Handbook of Cross-cultural Psychology*. 2nd Edition, Allyn & Bacon, Needham Heights.
- Gone, J. P. és Kirmayer, L. J. (2010): On the wisdom of considering culture and context in psychopathology. In: Millon, T., Krueger, R. F. és Simonsen, E. (szerk.): *Contemporary Directions in Psychopathology: scientific foundations of the DSM-V and ICD-11*. Guilford, New York.
- Kirmayer, L. J. (2007): Psychotherapy and the cultural concept of the person. *Transcultural Psychiatry*, **44**.
- Kirmayer, L. J. (2012): Rethinking cultural competence, *Transcultural Psychiatry*, **49**, 2. sz.
- Kirmayer, L. J. és Valaskakis, G. G. (2008): *Healing Traditions: the Mental Health of Aboriginal Peoples in Canada*. University of British Columbia Press, Vancouver.
- Németh Tibor (2013): *Gyarmatosítás és kiengesztelődés: Óslakos hagyomány Kanadában*. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest.
- Németh Tibor (2016): Ítéldkörök Kanadában. Új Forrás, **48**, 4. sz.
- Raikhel, E. és Bemme, D. (2016): Postsocialism, the psy-ences and mental health. *Transcultural Psychiatry*, **53**, 2. sz.
- Rice, B. és Snyder, A. (2008): Reconciliation in the Context of a Settler Society: Healing the Legacy of Colonialism in Canada. In: Castellano, M. B., Archibald, L. és DeGagné, M.: *From Truth to Reconciliation – Transforming the Legacy of Residential Schools*. Aboriginal Healing Foundation Research Series, Aboriginal Healing Foundation, Ottawa, Ontario.
- Ross, R. (2008): Telling Truths and Seeking Reconciliation: Exploring Challenges. In: Castellano, M. B., Archibald, L. és DeGagné, M.: *From Truth to Reconciliation – Transforming the Legacy of Residential Schools*. Aboriginal Healing Foundation Research Series, Aboriginal Healing Foundation, Ottawa, Ontario.
- Rudnick, A. (2012): *Recovery of People with Mental Illness: Philosophical and Related Perspectives*, OUP, Oxford.
- Sinclair, R. (2007): Identity Lost and Found: Lessons from the Sixties Scoop. *First Peoples Child and Family Review*, **3**, 1. sz.
- Waldram, J. B. (1997): *The Way of the Pipe: Aboriginal Spirituality and Symbolic healing in Canadian Prisons*. Broadview Press, Peterborough, Ontario.
- Wesley-Esquimaux, C. C. és Smolewski, M. (2004): *Historic Trauma and Aboriginal Healing*. Aboriginal Healing Foundation, Ottawa, Ontario.
- Younging, G. (2008): Inherited History, International Law and the UN Declaration. In: Castellano, M. B., Archibald, L., és DeGagné, M.: *From Truth to Reconciliation – Transforming the Legacy of Residential Schools*. Aboriginal Healing Foundation Research Series, Aboriginal Healing Foundation, Ottawa, Ontario.